

TÜRKİYE-ERMENİSTAN DİYALOG SERİSİ:

KISIR DÖNGÜYÜ KIRMAK

TESEV-KAFKAS ENSTİTÜSÜ ORTAK RAPORU

TÜRKİYE – ERMENİSTAN DİYALOG SERİSİ:
KISIR DÖNGÜYÜ KIRMAK
TESEV - KAFKAS ENSTİTÜSÜ ORTAK RAPORU

AYBARS GÖRGÜLÜ
SABIHA SENYÜCEL GÜNDOĞAR
ALEXANDER ISKANDARYAN
SERGEY MINASYAN

TESEV
YAYINLARI

**TÜRKİYE – ERMENİSTAN DİYALOG SERİSİ:
KISIR DÖNGÜYÜ KIRMAK
TESEV- KAFKAS ENSTİTÜSÜ ORTAK RAPORU**

ISBN 978-605-5832-32-2

TESEV YAYINLARI

Baskıya Hazırlayan: Myra

Baskı: Artpres

TESEV

**Türkiye Ekonomik ve
Sosyal Etüdler Vakfı**
*Turkish Economic and
Social Studies Foundation*

Dış Politika Programı
Foreign Policy Program

Bankalar Cad. Minerva Han No: 2 Kat: 3
Karaköy 34420, İstanbul
Tel: +90 212 292 89 03 PBX
Fax: +90 212 292 90 46
info@tesev.org.tr
www.tesev.org.tr

Copyright © Ocak 2010

Her hakkı saklıdır. Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)'in izni olmadan bu yayının hiç bir kısmı elektronik ya da mekanik yollarla (fotokopi, kayıtların ya da bilgilerin arşivlenmesi, vs.) çoğaltılamaz.

Bu yayında belirtilen görüşlerin tümü yazarlara aittir ve TESEV'in kurumsal görüşleri ile kısmen ya da tamamen örtüşmeyebilir.

TESEV; Friedrich Ebert Vakfı – Türkiye, Black Sea Trust Fund ve TESEV Yüksek Danışma Kurulu'na bu yayının hazırlanması ve tanıtımı için katkılarından ötürü teşekkür eder.

İçindekiler

TESEV'in Önsözü, 5

GİRİŞ, 7

I. BÖLGESEL GELİŞMELERİN TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNE ETKİSİ, 9

A. Güney Kafkasya'da Beş Gün Savaşı, 9

B. Türkiye'nin Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu Girişimi, 10

II. TÜRKİYE – ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNİ ETKİLEYEN ÜLKE İÇİ DİNAMİKLER , 12

A. Ermenistan'ın Duruşu, 12

B. Türkiye'nin Duruşu, 13

III. SONUÇ VE ÖNERİLER, 15

KAYNAKÇA, 17

YAZARLAR HAKKINDA, 19

TESEV'in Önsözü

Bu rapor Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) ve Kafkas Enstitüsü (Caucasus Institute, CI) tarafından Kasım 2008'de düzenlenen Türkiye – Ermenistan ilişkileri konulu semineri takiben hazırlanmıştır. Türkiye ve Ermenistan arasındaki ikili ilişkilerin normalleşmesini sağlayacak tartışmalara katkıda bulunmayı hedefleyen seminerin sonuçlarını özetlemekte ve tartışmaya açmaktadır.

2008 yılı ikili ilişkiler ve bölgesel dinamikler açısından oldukça hareketli bir döneme sahne olmuştur. Gürcistan ve Rusya arasında meydana gelen Beş Gün Savaşı bölgedeki tüm tarafları ve bölge ile ilişkisi olan ülkeleri Kafkasya'daki statükoyu yeniden gözden geçirmek zorunda bırakmıştır. İkili ilişkiler açısından, Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Erivan ziyareti, Cumhurbaşkanlığı düzeyinde Ermenistan'a gerçekleştirilen ilk resmi ziyaret olma niteliğiyle, Türkiye – Ermenistan ilişkilerine ciddi bir ivme kazandırmıştır. Gürcistan ve Rusya arasındaki çatışmanın hemen sonrasında gerçekleşmiş olması bu ziyaretin önemini daha da arttırmıştır.

TESEV olarak bizler, son yıllarda Türkiye – Ermenistan ilişkileri üzerinde yoğun olarak çalışmalar yürütmekteyiz. Rapora konu olan bu semineri Türkiye – Ermenistan Diyalog Serisi çalışmalarımızın bir parçası olarak Kafkas Enstitüsü ile birlikte düzenledik. Seminerde Türkiye, Ermenistan, Karabağ ve Avrupa Birliği (AB) ülkelerinden gelen birçok katılımcıyla birlikte bölgedeki gelişmeler ışığında ikili ilişkiler değerlendirildi. Raporda özetlendiği gibi son dönemde yaşanan Gürcistan – Rusya krizinin Kafkasya'nın genelini etkilediği ve etkilemeye devam edeceği aşikârdır. Bu bağlamda, kriz tüm ilgili tarafların bölgeye yönelik tutumlarını gözden geçirmelerine fırsat verecek tarihi bir an sunmuştur.

Seminerin önemli bulgularından biri de hem Türkiye'de, hem de Ermenistan'da yerel siyasetin ikili ilişkiler üzerinde belirleyici olduğudur. Bu bulgu ışığında ikili ilişkilerin kazandığı ivmenin boşa harcanamayacak kadar önemli bir fırsat doğurduğu siyasi yönetimler tarafından gözden kaçırılmamalıdır. Devlet görevlilerinin arasındaki resmi iletişimin yanı sıra sivil toplumlar arasındaki iletişimin de devam etmesi sağlanmalıdır.

Raporda vurgulanan diğer bir konu da politikaların ve beklentilerin gerçekçi olması zorunluluğudur. Hedeflenen, bir mucizenin gerçekleşmesi değil, rayına oturmuş, sağlam temelli bir yakınlaşmanın sağlanmasıdır. Raporun bu konulara değinen kısmında Türkiye, Ermenistan ve uluslararası aktörlere siyaset önerileri sunulmaktadır. Dolayısıyla, raporun Türkiye ve Ermenistan hükümetleri ve AB gibi diğer aktörler tarafından okunmasının önemli olduğuna inanıyoruz.

Son olarak, Kafkas Enstitüsü ve TESEV Dış Politika Programı'nın tüm kadrosuna seminerin organizasyonu ve bu yayının hazırlanması sırasındaki yardımları için teşekkür ederiz. Ayrıca, Friedrich Ebert Vakfı'nın Türkiye temsilciliğine, Black Sea Trust Fund'a ve TESEV Yüksek Danışma Kurulu'na bu etkinliği gerçekleştirmemize ve raporu yazmamıza imkân veren cömert katkılarından ötürü teşekkürlerimizi sunarız.

TESEV'in tüm diğer yayınlarında olduğu gibi bu raporda da belirtilen görüşler yazarlara aittir ve TESEV'in kurumsal görüşlerini yansıtmamaktadır.

SABİHA SENYÜCEL GÜNDOĞAR
PROGRAM YÖNETİCİSİ
DIŞ POLİTİKA PROGRAMI
TESEV

Giriş

Uzun yıllardır bağımsız bir devlet sahibi olmak isteyen Ermenilerin bu hayali 23 Eylül 1991 yılında Ermenistan'ın bağımsızlık ilanı ile gerçekleşmiştir.¹ Türkiye'nin Ermenistan'ın bağımsızlığı karşısındaki ilk tepkisi son derece olumlu olmuş ve Ankara 16 Aralık 1991 tarihinde komşusunun bağımsızlığını ivedilikle kabul etmiştir. Ancak geçtiğimiz on sekiz yıl boyunca iki devlet arasında diplomatik ilişki tesis edilememişir. Ermenistan'da siyasi liderler ve hükümet yetkilileri her fırsatta Türkiye ile ilişkilerinin normalleşmesi için önkoşulları olmadığını belirtmişlerdir.² Türkiye'deki yetkililer de Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesine yönelik temennilerini belirtmişler; ancak Dağlık Karabağ sorununun barışçıl çözümü, Türkiye – Ermenistan sınırının ve Moskova Antlaşması'nın tanınması ve soykırım kampanyalarının sonlanması gibi konularda duydukları bazı kaygıları da dile getirmişlerdir.³

Türkiye'nin bu kaygıları Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesi için 'resmi' önkoşullar olarak değerlendirilmemeli, daha ziyade iki ülke arasındaki ilişkileri karmaşıklaştıran ciddi sorunlar olarak kabul edilmelidir. Sözü edilen bu üç sorun, Türkiye'deki milliyetçi çevreler tarafından Türkiye ve Ermenistan ilişkilerindeki tıkanıklığı meşru kılmak için kullanılmaktadır. Öte yandan, son dönemde iki ülke arasında yaşanan yakınlaşma süreci ile Türkiye'nin bu 'önkoşullar'da uzlaşma ihtimali yoğun olarak tartışılmaktadır.^{4,5} Belirtilen önkoşullar arasında Ermenistan ve Azerbaycan arasında yıllardır sorun olan Dağlık Karabağ en ciddi sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Şimdiye kadar Türkiye tarafından yapılan resmi açıklamalara göre, Türkiye – Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi Ermenistan'ın Azerbaycan'la olası bir barış antlaşmasını imzalamasına bağlıdır. Her ne kadar Türkiye'nin bu tutumu çeşitli uluslararası çevreler tarafından sıkça eleştirilse de, Azerbaycan Türkiye kamuoyunda kardeş devlet olarak algılanmakta ve Türkiye'nin bu politikası iç kamuoyunda son derece meşru olarak görülmektedir.

Türkiye – Ermenistan ilişkilerinin son iki yılda ivme kazandığını söylemek mümkündür. Ahtamar Kilisesi⁶'nin restorasyonu ve Nisan 2007'de açılışı Ermenistan ve Türkiye arasında iyi niyet göstergesi olarak algılanmıştır. Ermenistan'ın Kültür Bakan Yardımcısı Gagik Gyurjyan'ın resmi yetkililer, tarihçiler ve uzmanlardan oluşan bir heyet eşliğinde kilisenin açılışına katılımı da ikili ilişkilerin normalleşmesi sürecinde olumlu bir adım olarak sayılmıştır. Bu jesti Türkiye'de gazeteci Hrant Dink'in suikastinin aydınlanması için yapılan 'Adalet ve Özgürlük' gösterileri takip etmiştir. Yüz bini aşkın kişi sokaklara dökülerek "Hepimiz Hrant'ız, Hepimiz Ermeniyiz" sözleri ile protesto yürüyüşü yapmıştır. Bu cesur slogan binlerce Türkiye vatandaşının genelde Türkleri sırtlarından bıçaklayan düşmanlar olarak gösterilen Ermenilere empati ile yaklaşma arzusunu ortaya koymuştur. Her ne kadar Türkiye'deki milliyetçi çevreler "Hepimiz Ermeniyiz" sözlerinin slogan olarak kullanılmasından rahatsızlıklarını dile getirmiş olsalar da Hrant Dink'in katledilmesine verilen bu tepki gerek Ermenistan gerekse diaspora Ermenileri tarafından olumlu bir jest olarak algılanmıştır.

Bu gelişmelerin ışığında şekillenmeye devam eden Türkiye – Ermenistan ilişkilerinde dönüm noktası, Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'ın Türkiye'deki meslektaşları Abdullah Gül'ü Ermenistan ve Türkiye milli futbol takımla-

1 Aybars Görgülü, "Turkey-Armenia Relations: An Eternal Deadlock?" *Caucasus Neighborhood: Turkey and the South*, Alexander Iskandaryan (ed.), Erivan: Caucasus Institute, s. 124 (Mart 2009)

2 "Armenia has no preconditions to normalize ties with Turkey." *International Herald Tribune* (25 Haziran 2007) (<http://www.iht.com/articles/ap/2007/06/25/europe/EU-GEN-Turkey-Armenia.php>)

3 Rachel Goshgarian, "Breaking the Stalemate: Turkish-Armenian Relations in the 21st Century", *Turkish Policy Quarterly*, Vol. 4, No. 4, (Kış 2005).

4 Stepan Grigoryan, "Could Turkey abandon preconditions for relations with Armenia?" *Radio Free Europe Websitesi* (8 Eylül, 2008) (<http://www.rferl.org/content/Turkey.Preconditions.Relations.With.Armenia/197132.html>)

5 Mensur Akgün, "Azerbaycan ipoteği kalkıyor mu?" *Referans Gazetesi*. (23 Temmuz, 2008) (http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=102345&YZR_KOD=11)

6 Bu tarihi kilise Van Gölü'nün üzerindeki küçük bir adada bulunmaktadır.

rının 2010 Dünya Kupası eleme maçını izlemek üzere Eylül 2008'de Erivan'a davet etmesi olmuştur. Cumhurbaşkanı Gül'ün davete olumlu yanıtı uzun bir istişare sürecinden sonra verilmiş olsa da Ermenistan ziyareti iki ülke arasında on yıllardır donuk olan ilişkilerin canlanmasına yönelik beklentileri arttırmıştır.⁷ Cumhurbaşkanı Sarkisyan bu resmi daveti Moskova'daki Ermeni diasporası ile yaptığı görüşmeler sırasında yapmıştır. Pek çok kişi bu davetin Moskova'dan yapılmış olmasının bir anlamı olduğuna ve bu açıklamayla, Rusya'nın Türkiye ve Ermenistan arasındaki normalleşme sürecine karşı tutumunun değiştiğine inanmaktadır. Rusya, ilk defa, Türkiye – Ermenistan diyaloguna müdahale etmemiş ve hatta diyalogu geliştirmeye gayret etmiştir. Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un Haziran 2008'de gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinde yaptığı görüşmelerin gündeminde Türkiye – Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin yer alması da bu algıyı güçlendirmektedir.

Gül'ün Erivan'a yaptığı kısa ziyaret gerek Türkiye basınında gerekse Türkiye'deki siyaset sahnesinde sıcak tartışmalara neden olmuştur. Birçok kişinin "uyuyan güzeli uyandırmak" konusunda şüpheleri olmasına rağmen, Gül'ün tarihi ziyareti Türkiye – Ermenistan ilişkilerine dikkatleri çekerek Türkiye kamuoyunun özellikle soykırım meselesi ve diplomatik bağların olmayışı gibi ikili ilişkileri felç eden konuları tartışmasının önünü açmıştır. Gül'ün ziyareti sırasında Ermenistan'da ona eşlik eden gazetecilerin genel izlenimi de son derece olumlu olmuştur.^{8 9} Bu ilk izlenimleri içeren makaleleri zamanla Ermenistan ve Türkiye ile Ermenistan ilişkilerini tıkayan sorunlara odaklanan derin analizler takip etmiştir.¹⁰ Bir anlamda, Gül'ün ziyaretiyle birlikte Türkiye halkı, komşu ülke Ermenistan'ın ve bu devletle sorunlarının farkına varmıştır. Ermenistan ulusunun Türkiye ve Türklerden nefret etmediğini, bilakis yüzyıllardır Anadolu'yu anavatanı bilen bu mütevazı ve kederli toplumun Türkiye halkı ile ortak kültür ve tarihi paylaşıtlarını görmüşlerdir.

Ermenistan tarafında ise Türkiye Cumhurbaşkanı'nın Ermenistan'a davet edilmesi, yerinde ve yararlı bir adım olarak değerlendirilmiştir.¹¹ Ermenistan'daki siyasetçilerin ikili ülke ilişkilerinin normalleşmesine yönelik çaba sarf ettikleri ve sınırın açılmasına karşı direniş göstermedikleri düşünülürse bu şaşırtıcı değildir. Kuşkusuz Türkiye'de olduğu gibi Ermenistan'da da yakınlaşma sürecine karşı çıkan ve Türkiye'nin politikalarına güvensizlikle yaklaşan aşırı milliyetçi çevreler vardır. Ancak, Gül'ün ziyareti sırasında Erivan'daki genel hava oldukça olumlu olmuş, Ermeni yetkililer Türkiyeli meslektaşlarına karşı gözle görülür bir konukseverlik sergilemişlerdir. Ayrıca, futbol maçından birkaç gün önce Ermenistan Futbol Federasyonu'nun üzerinde Ağrı Dağı'nın resmi bulunan logoyu yeni bir logoyla değiştirmesi Türkiye tarafından hoş karşılanmıştır ve bu hareket Ermenistan tarafının bir iyi niyet göstergesi olarak algılanmıştır.

Nihayetinde Gül'ün Ermenistan ziyareti iki ülke arasında yeni iletişim kanallarının açılmasını sağlaması açısından önemlidir. Bu yeni iletişim kanallarından biri Aralık 2008 tarihinde iki yüzden fazla Türkiyeli entelektüelin Ermenilerden 1915'te yaşanan korkunç olaylar için özür dilemek adına internet üzerinde oluşturdukları imza kampanyasıdır. Bu cesur girişim ve sonrasında gelişen tepkiler 1915 olaylarının Türkiye'de neredeyse yüz yıl sonra bile halen bir tabu olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda normalleşme sürecinin, iki tarafın da tarihi gerçekleri tartışmasına olanak sağladığını bir kez daha gözler önüne sermiştir.

2008 yılı gerek iç politikaya yönelik değişikliklerin iki ülkenin siyasi iradesiyle birleşmesi sonucu, gerekse Ağustos 2008'deki Gürcistan – Rusya Savaşı'nın Güney Kafkasya'da ve bölgenin genelinde jeopolitik düzlemi değiştirmesi nedeniyle Türkiye – Ermenistan ilişkilerinde bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Bu rapor bölgesel ve yerel gelişmelerin Türkiye – Ermenistan ilişkilerine etkisini incelemeyi ve son bölümde de Türkiye ve Ermenistan'daki karar alıcılara ortak önermelerde bulunmayı hedeflemektedir.

7 Aybars Görgülü, "Turkey – Armenia Relations: A Vicious Circle" TESEV Dış Politika Analizi Serileri-8, İstanbul. (Kasım 2008) s.41

8 Hasan Cemal, "Gül ve Sarkisyan: İyi bir başlangıç yaptık" *Milliyet* Gazetesi. (7 Eylül, 2008) (<http://www.milliyet.com.tr/default.aspx?aType=YazarDetay&ArticleID=987800&AuthorID=63>)

9 Fehmi Kuru, "Tarihi maçı izlerken..." *Yeni Şafak* Gazetesi. (7 Eylül, 2008) (<http://yenisafak.com.tr/yazarlar/?t=07.09.2008&y=FehmiKuru>)

10 Gökçe Aytülü, "İki dağ arasında iki farklı Ermenistan" *Referans* Gazetesi. (11 Kasım, 2008) (http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=11651)

11 Hayk Demoyan ile söyleşi, "Inviting the Turkish President to Armenia was a correct step" Ermenistan Ulusal Radyosu. (3 Eylül, 2008) <http://www.armradio.am/news/?part=pol&id=13340>

I) Bölgesel Gelişmelerin Türkiye – Ermenistan İlişkilerine Etkisi

A) GÜNEY KAFKASYA'DA BEŞ GÜN SAVAŞI

Ağustos 2008'de Gürcistan ve Rusya arasında yaşanan Beş Gün Savaşı Güney Kafkasya'daki tüm bölgesel arka planı değiştirerek yeni bir statüko oluşturmuştur. Bu savaş, Güney Osetya boyunca çeşitli köylerde ve yerleşim merkezlerinde yaşayan Gürcü nüfusun yerlerinden edilmelerine neden olmuştur. Savaştan sonra, ayrılıkçı Güney Osetya bölgesinin liderleri, 1992'den beri Gürcistan'ın kontrolünde olan bölge¹² de dâhil olmak üzere, eski Sovyet Güney Osetya Özerk Bölgesi'nin tüm topraklarını ele geçirmişlerdir.¹³ Savaşın bir sonucu olarak, Rusya ordusunun desteğini alan Abhazya birlikleri de son yıllarda Gürcistan'ın kontrolünde olan Kodori Gorge de dâhil olmak üzere eski Sovyet Abhaz Özerk Bölgesi'nin tamamını işgal etmişlerdir. Dolayısıyla, iki ayrılıkçı bölge de daha güçlü hale gelmiş ve müdafaa yeteneklerini arttırmışlardır. Son olarak, 26 Ağustos'ta Rusya Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlığını kabul ederek buralarda askeri üsler kuracağını duyurmuştur. Medvedev – Sarkozy anlaşması¹⁴ olarak bilinen belge ile de mevcut durum ve Rusya'nın bölgelerdeki askeri varlığı meşrulaştırılmıştır.¹⁵

2008 yılı sonbaharına geldiğinde savaşın sonuçları da belirginleşmişti.¹⁶ Gürcistan savaş sırasında güçsüz düşmüş ve kayıplarını telafi edebilmek için Batı'dan gelecek yardımlara muhtaç olmuştu. Azerbaycan bu savaşın Dağlık Karabağ sorununa olumsuz etki yapmasından ve boru hatlarının güvenliğini zedelemesinden endişe duymaktaydı. Ermenistan ise statükodan nasıl faydalanacağına dair yollar bulmaya çalışıyordu.

Orta vadede değerlendirildiğinde, Rusya Gürcistan'ın yalnızca Güney Osetya'daki birliklerini püskürtmekle kalmayıp Gori kentinden Tiflis'e kadar uzanan toprakları işgal etmekle, Güney Kafkasya'daki duruşunu güçlendirmiştir.¹⁷ Ancak uzun vadede, Rusya'nın zedelenmiş itibarı ve saldırgan görünümü ile eski Sovyet topraklarındaki varlığına zarar verdiği söylenebilir.

Krizde AB gözle görülür bir rol oynamıştır. Fransa Başkanının krize müdahalesi AB standartlarına göre oldukça hızlı olmuştur. İlk aşamada tarafların ateşkese ikna edilmesi ve Rusya'nın birliklerini geri çekmesinin gerekliliğini vurgulayan AB'nin ikinci önceliği ise Rusya'nın komşularını kriz sürecine dâhil etmek olmuştur. Brüksel açıkça bölge siyasetinde konumlanabileceği uygun bir yer aramakta ve Güney Kafkasya'da varlığını kurumsallaştırmaya çalışmaktadır. Avrupalı gözlemcilerin Güney Osetya ve Abhazya'daki "tampon bölgelere" konuşlandırılmaları, AB'nin, her ne kadar Güney Kafkasya'ya yönelik duruşunu halen NATO ve ABD ile işbirliği içinde belirlese de onların doğrudan desteği olmaksızın bölgede siyasi (ve kısmen askeri) potansiyeli temsil edebileceğini gösteren ilk ciddi girişim sayılabilir. Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ın Aralık 2008'in ortasında AB Doğu Ortaklığı'na dâhil edilmesi de AB'nin Güney Kafkasya'da artan kurumsal varlığına işaret etmektedir.¹⁸ Ayrıca, bu kriz AB'ye bölgede daha etkin olabilmesi için yeni bir strateji geliştirmesi gerektiğini ve Rusya'nın hafife alınmayacak bir devlet olduğunu göstermiştir.

12 Akalgori ya da Leningori diye adlandırılır.

13 Russia vs. Georgia: The Fallout, International Crisis Group Europe Report N.195. (22 Ağustos, 2008). S. 4.

14 Rus birliklerinin Gürcistan'dan çekilme planı Fransız Başkanı Nicolas Sarkozy tarafından müzakereler sonucunda oluşturulmuş ve yeniden gözden geçirildikten sonra Rusya ve AB Delegasyonu tarafından imzalanmıştır.

15 Sarkozy/ Medvedev Basın Toplantısı. Birleşmiş Milletler New York'ta Fransa Daimi Temsilciliği. (8 Eylül, 2008) (<http://www.franceonu.org/spip.php?article2450>)

16 Savaşın askeri çıktıları için bakınız:

Mikhail Barabanov, "The August War between Russia and Georgia." Moscow Defense Brief, No.3. (2008)

Richard Giragosian, "Georgian Planning Flaws Led to Campaign Failure." Jane's Defense Weekly. (15 Ağustos, 2008)

17 Michael Emerson, "The Struggle for a Civilised Wider European Order." CEPS Working Document No. 307. (Ekim 2008)

18 Uzman değerlendirmeleri ve AB'nin Rusya – Gürcistan Savaşı'na yönelik yaklaşımları için bakınız: Hans-Henning Schroder (ed.) "The Caucasus Crisis. International Perceptions and Policy Implications for Germany and Europe" German Institute for International and Security Affairs (SWP), Research Paper N9, Berlin. (Kasım 2008)

Bu çerçevede, 10 Kasım 2008'de düzenlenen AB Dışişleri Bakanlar Kurulu toplantısında yeni AB – Rusya Antlaşması'na ilişkin müzakerelere devam etme kararı alınmıştır. Müzakereler, Haziran'daki Khanty – Mansiisk Zirvesi'nde başlamış ve ilk turu 4 Temmuz 2008 tarihinde gerçekleştirilmiştir. 1 Eylül'de krizin ortaya çıkmasıyla, AB müzakereleri durdurma kararı almıştı. 14 Kasım'da Nice kentinde düzenlenen AB – Rusya zirvesi sonucunda ikili ilişkileri geliştirme kararı ile neticelenmiş ve AB'nin Rusya'yla yakından ilgilenme iradesi pekişmiştir. AB – Rusya ilişkilerinin üzerindeki tüm kara bulutların dağıldığını söylemek için henüz erken olsa da Ağustos Savaşı'nı takip eden aylarda AB'nin, ilişkileri yeniden rayına oturtmak için çaba gösterdiği kesindir.

Gürcistan – Rusya savaşının diğer bir sonucu da Ermenistan, Azerbaycan ve Rusya devlet başkanlarının Dağlık Karabağ sorununun çözümüne ilişkin Moskova Deklarasyonu'nu 2 Kasım 2008'de imzalamaları olmuştur.¹⁹ Deklarasyon, Rusya devlet başkanı Medvedev tarafından Gürcistan – Rusya savaşı ve Gürcistan'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan eden bölgelerin Rusya tarafından tanınmasıyla Batı'da zedelenen Rusya algısını onarma hedefiyle başlatılmıştır. Böylece Rusya, Güney Kafkasya'da bir arabulucu ve barış elçisi olarak görülmek istediğinin sinyallerini vermiştir. Dağlık Karabağ sorununa ilişkin Moskova Deklarasyonu'nun başarısı yalnızca savaş sonrası siyasi durumu, yani Güney Osetya'da yaşanan savaşın Dağlık Karabağ'daki çatışmaların devam etmesi olasılığını kısa vadede azaltmış olduğu gerçeğini kâğıda dökmüş olmasıdır. Azerbaycan, Rusya tehdidinin giderek arttığının farkına varmış ve Gürcistan'ın ayrılan bölgedeki güçlere karşı savaşı kaybetmesinden ötürü düş kırıklığına uğramıştır. 2008 yılının sonbaharından beri petrol fiyatlarında yaşanan düşüşle beraber Azerbaycan askeri gücünü eskisi kadar hızla arttırmayacağı ve Gürcistan'dan geçen boru hatlarının güvenliğini korumayacağı endişeleri ile kaygılanmaya başlamıştır.²⁰ Aralık 2008'de Helsinki'de düzenlenen 16. AGİT Başkanlar Konseyi sırasında, Moskova Deklarasyonu'nun maddeleri Dağlık Karabağ sorununda tarafların AGİT Minsk Grubu çerçevesinde müzakereleri hızlandırmayı teşvik eden bir açıklamanın eklenmesiyle yeniden düzenlenmiş ve güncellenmiştir.²¹

Türkiye de savaş sırasında öncelikle ABD'ye ait gemilerin Karadeniz'e giden boğazlardan geçerek Gürcistan'a gitmesini engelleyerek sonra da Güney Kafkasya'ya yönelik stratejik bir platform kurulmasını önererek etkin bir oyuncu olma gayreti içine girmiştir.

Savaş ve değişen bölgesel dengeler Türkiye – Ermenistan ilişkilerinin gelişmesini hızlandırmış ve normalleşme için yeni fırsatlar doğurmuştur. Örneğin savaş, Türkiye'ye Gürcistan üzerinden geçen taşımacılık ve iletişim ağlarına bağımlılığın önemli riskler taşıyabileceğini göstererek, alternatif yollar aranmasını gerekli kılmış ve dolayısıyla Ermenistan sınırını açması için yeni bir neden doğurmuştur. Gürcistan'dan geçen tüm iletişim ve enerji taşımacılığı projeleri savaş nedeniyle ertelendiğinde, dönemin Dışişleri Bakanı Ali Babacan da dâhil olmak üzere bazı Türkiyeli yetkililer, Hazar Denizi'nden Batı'ya doğalgaz taşıyan boru hatlarının Gürcistan yerine Ermenistan'dan geçebileceğini ifade etmişlerdir.²²

B) TÜRKİYE'NİN KAFKASYA İSTİKRAR VE İŞBİRLİĞİ PLATFORMU GİRİŞİMİ

Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu, Başbakan Erdoğan'ın 12 Ağustos 2008 tarihinde yaptığı Moskova ziyareti sırasında sunulmuştur. Platform büyük olasılıkla Güney Osetya'daki savaştan önce düşünülmüştü; ancak savaş, bu fikrin sunumu için eşsiz bir fırsat yaratmıştır. Önerilen platform geçmişteki istikrar girişimlerine, örneğin 1990'larda kurulan Kafkas Evi ya da 2000 yılından sonra oluşturulan İstikrar Pakti projelerine benzemektedir. Girişim her ne kadar gerçekçi görülme de bu aşamada sürecin başlatılması, beklenen sonuçların alınmasından daha önemlidir.

Moskova'nın da onayıyla yeni platform girişimini teşvik eden Türkiye, bölgede ABD'nin nüfuzunun Beş Gün Savaşı'ndan sonra belki de geçici olarak ancak görünür biçimde zayıflamasından istifade ile Kafkaslar'da kendi politikalarını konuşurmaya çalışmıştır. Türkiye'nin bu girişimini AB sevinçle karşılarken Washington ilk olarak şaşırmış hatta kaygılanmıştır. Ancak, Ankara ABD'yi bölge dışına itmeyi planlamadığını göstererek Washington'un platforma yönelik kaygılarını başarıyla ortadan kaldırmıştır.²³

Gürcistan, Türkiye'nin girişimine yönelik ilk etapta ihtiyatlı bir tutum benimsemiştir. Bu tutumun nedenleri kolayca anlaşılabilir: Birinci neden platformun Rusya'ya, son savaş da göz önünde bulundurulduğunda, Gürcistan'ın kabul

19 Moskova Deklarasyonu'nun İngilizce tam metni için: <http://www.reporter.am/go/article/2008-11-02-document-full-text-of-the-declaration-adopted-by-presidents-of-azerbaijan-armenia-and-russia-at-meiendorf-castle-near-moscow-on-november-2-2008>

20 Sergey Minasyan, "Military and Political Outcomes of the Five-Day War". 21st Century Journal, Erivan, no 1 (9). (2009)

21 "OSCE 'revitalized' at Helsinki Ministerial Council, high-level talks on European security to continue". AGİT basın duyurusu. (5 Aralık, 2008)(<http://www.osce.org/item/35566.html>)

22 Ali Babacan, "Armenia in the Turkish Scheme: an Alternative Route to Georgia for Transportation of Azerbaijani Oil" (8 Eylül, 2008) (www.regnum.ru)

23 Jean-Christophe Peuch. "Are Russia and Turkey trying to alter the Nagorno-Karabakh peace process format?" Eurasia Insight Websitesi. (26 Eylül, 2008)

edemeyeceği derecede ciddi bir katılım payı vermesi; ikinci neden ise Tiflis'in ABD'nin duruşunu ve katılım biçimini öğrenmeden sürece dâhil olma kararı vermekte tereddüt etmesidir.²⁴

Bakü, platformu ilk etapta hoş karşıladıysa da Türkiye Cumhurbaşkanı Gül'ün Erivan'a resmi bir ziyaret planladığını öğrendikten sonra, Ağustos ortasında verdiği ilk resmi yanıtta Gürcistan gibi ihtiyatlı davrandığını göstermiştir. Azerbaycan, Türkiye'nin bölgesel işbirliği için yeni bir çerçeve tasarlama girişiminin Ermenistan'a karşı uzun süredir uyguladığı izolasyon politikasını tehlikeye atacağından endişe etmiştir. Bu politika Türkiye'nin de işbirliğini gerektirmektedir ve Azerbaycan'ın Erivan ve Stepanakert karşısındaki politikalarının temel noktasını oluşturmaktadır. Her ne kadar bu politika beklenen sonuçları doğurmamış ve Ermenistan ekonomisi -kapalı Azerbaycan ve Türkiye sınırlarına rağmen- son yıllarda kayda değer bir ekonomik büyüme gerçekleştirmiştir. Buna rağmen Bakü, Dağlık Karabağ sorununun çözümünde mesafe katedilmeden Ermenistan ile aynı istikrar platformuna katılmaya hevesli gözükmemiştir. Bu nedenle Cumhurbaşkanı Gül'ün Ermenistan'a ziyareti Azerbaycan'ın endişelerini arttırmış ve Azerilerin Türkiye'ye karşı düşkünlüğü yaşamalarına neden olmuştur.

Ermenistan Türkiye'nin önerisine, büyük olasılıkla Ağustos'ta yaşanan yakınlaşma sürecinin de etkisiyle, genel anlamda sıcak bakmıştır. Ancak Ermenistan'daki bazı çevreler Türkiye'nin Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu girişiminin taşıdığı olası riskler konusunda kaygılıdır. Bu aktörler Rusya ve Türkiye'nin Ermenistan'ın aleyhine bazı bölgesel projelere başlayabileceklerini savunmuşlar ve bu argümanlarını desteklemek adına 1920 yılında Ermenilerin çıkarlarını ihlal eden Rus – Türk antlaşmalarını ve Bolşevik Rusya ile Türkiye arasında 1920 yılında imzalanan Moskova Antlaşmasını örnek göstermişlerdir.²⁵ Ancak bölgedeki güncel siyasi durum 1920'lerden çok farklıdır ve Rusya Güney Kafkasya'daki ortak siyasi girişimleri desteklemektedir. Öte yandan Rusya, başarılı ikili müzakereler sonucunda hızlanan Türkiye ve Ermenistan yakınlaşmasının, Ermenistan üzerindeki kendi askeri ve siyasi etkisini azaltacağı yönünde endişeleri olduğunun da sinyallerini vermektedir.

Türkiye'nin platform önerisi aynı zamanda AGİT'in Minsk Grubu'nun yerini yeni bir müzakere usulü alacağına dair kaygıları da arttırmıştır.²⁶ Ancak bu kaygılar uzun süre devam etmemiştir; zira Moskova Deklarasyonu'nu Kasım ayında imzalayan Ermenistan, Azerbaycan ve Rusya devlet başkanları Dağlık Karabağ sorununun barışçıl çözümü için müzakerelerin Minsk Grubu çatısı altında yapılacağını teyit etmişlerdir.

Öte yandan Türkiye'nin girişimi geç kalınmış bir öneri olarak değerlendirilmiştir.²⁷ Bu değerlendirmenin altında yatan kanı uluslararası oyuncuların Kafkaslar'da Sovyetler Birliği döneminden kalan donmuş sorunların barışçıl çözüm süreçlerine karşı umutsuzluk beslemeleridir. Güney Osetya sorunu nedeniyle patlak veren Beş Gün Savaşı donmuş sorunların kolayca askeri çatışmaları doğurabileceğini ve dolayısıyla Güney Kafkasya'ya yönelik daha yapısal ve istikrarlı bir uluslararası yaklaşım izlenmesi gerektiğini göstermiştir. Diğer yandan, Türkiye'nin girişiminin bu yolda iyi bir adım mı yoksa yalnızca içi boş bir öneri mi olduğunu anlamak güçtür. Önerilen girişimin yapısı ve amaçlarının belirsiz olduğu düşünülürse, fikrin henüz ham olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Eğer Güney Kafkasya Güvenlik ve İşbirliği Platformu yalnızca bir güvenlik mekanizması sağlayıp, ekonomik ve siyasi boyutları ihmal edecekse, bu girişimin Kafkaslar'daki denge ve refah ortamı oluşturma sürecine katkısı ancak sınırlı seviyede olacaktır.

Öte yandan, Kafkaslar'da oldukça az kişi Türkiye'nin platform önerisinin açıkladığı hedeflere ulaşmada başarı sağlayacağına inanmaktadır. Kafkasya Platformu, Ankara'nın kısa vadede kullanacağı, sonuçlarının değil bizzat girişimin kendisinin önem taşıdığı bir siyasi araç olarak görülmektedir. Ancak tüm eksiklerine rağmen gerek Kafkasya Platformu gerekse Moskova Deklarasyonu Türkiye – Ermenistan ilişkilerinin normalleşme olasılığı için uygun koşulları yaratan ve destekleyen girişimler olmuşlardır.

24 Aynı eser.

25 "Russian-Turkish Rapprochement Always Made Trouble for Armenia" Regnum Haber Ajansı. (16 Aralık, 2008) (<http://www.regnum.ru/news/1099952.html>).

26 Üçlü (Ermenistan, Türkiye ve Azerbaycan) ya da dörtlü (Ermenistan, Türkiye, Azerbaycan ve Rusya).

27 Dennis Sammut, "Turkey's new diplomatic confidence signifies changing role as a regional power" Today's Zaman Gazetesi. (15 Eylül, 2008)

II) Türkiye – Ermenistan İlişkilerini Etkileyen Ülke İçi Dinamikler

A) ERMENİSTAN’IN DURUŞU

Şubat 2008’de Ermenistan’da yeni bir devlet başkanı seçilmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı Gül ve Başbakan Erdoğan yeni seçilen Cumhurbaşkanı Sarkisyan’ı ilk tebrik eden uluslararası liderler arasında olmuşlardır. Türkiye ve Ermenistan arasında yaklaşık bir yıldan fazla bir süredir gizli müzakerelerin sürdürüldüğü de göz önüne alındığında, Ermenistan’daki liderliğin değişmesi, normalleşme çabalarına yönelik yeni bir dönemin başlaması için fırsat doğurmuştur. Şüphesiz ki ne Erivan ne de Ankara ortak tarihi geçmişin yükünden ve karşılıklı güvensizlikten ötürü çözüm için çalışmaya sıfırdan başlama imkânına sahiptirler. Ayrıca, Türkiye – Ermenistan sınırının kapalı olması ve diplomatik ilişkilerin tesis edilememiş oluşu ikili ilişkilerde beklenen normalleşmeyi geciktirmektedir.²⁸ Dolayısıyla, Sarkisyan’ın seçimi Türkiye – Ermenistan ilişkilerinde yeni bir sayfa açmak adına son derece önemli bir gelişme olarak görülmüştür.

Türkiye ve Ermenistan arasındaki yapıcı ve olumlu hava vesilesiyle Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan, Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ü iki ülkenin milli futbol takımlarının oynayacağı eleme maçını izlemeye Ermenistan’a davet etmiştir. Bu davet Ermenistan’da olumlu karşılanmıştır. Zira genel olarak Ermenistan’daki siyasi çevreler Türkiye – Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine ya da sınırların açılmasına sıcak bakmaktadırlar. Kuşkusuz Ermenistan’da da tarihi miras nedeniyle Türkiye’nin politikalarına şüphe ile yaklaşan aşırı milliyetçi aktörler vardır; ancak resmi yetkililerin, aktivistlerin ve yorumcuların çoğu sınırın açılması ve ilişkilerin normalleşmesinin destekçisi olmuşlardır.

Sınırın açılmasına itiraz eden aktörler sınırların açılmasıyla Türkiye’den Ermenistan’a akacak ucuza mal edilmiş ürünlere karşı yerel üretimi koruma gerekliliğini vurgulamakta ve duruşlarını savunmak için Ermenistan’ın Türkiye üzerinden ticaret yapmaya bağımlı hale gelmesi tehlikesini ön plana sürmektedirler. Normalleşme taraftarları arasında ise, taşımacılık vergilerinin düşük olmasından yararlanıp masraflarını azaltarak Türkiye’ye mallarını ihraç etmek isteyen iş dünyası çevreleri de yer almaktadır. Bu tartışma sınırların açılması meselesinin tarihi veya siyasi yönüne ek olarak ekonomik tarafının da altını çizmektedir.

Ermenistan’ın siyasi elitleri genel olarak komşularla iyi ilişkilerin sağladığı yararların bilincindedir. Türkiye’ye güvenmeyen siyasi liderler (ve onların destekçileri) bile özel olarak sınırların açılmasına ya da ilişkilerin normalleşmesine karşı çıkmamaktadır. İkili ilişkilerin herhangi bir önkoşul olmaksızın normalleşmesi doğrultusundaki resmi duruş, Ermenistan’ın üç başkanlık dönemi boyunca değişmemiştir.

Öte yandan, resmi söyleme kıyasla, Ermenistan kamuoyunun görüşü, Osmanlı İmparatorluğu döneminde yaşanan 1915 olayları ile Türkiye Cumhuriyeti arasında varolduğu düşünülen bağlantı nedeniyle normalleşme sürecine karşı daha olumsuzdur. Soykırım anılarının halen Ermeni kimliğinin temel ögesi olduğu açıktır ve tarih ders kitaplarında oldukça fazla sayıda yer alan belge, yayım ve arşivle de bu anılar pekiştirilmektedir. Soykırım günü ulusal yas günüdür ve medya düzenli olarak soykırım konusunda yayınlar yapmaktadır. Ayrıca, Ermenistan toplumunda hala ciddi oranda soykırımdan kurtulan kişiler yaşamakta ve bu kişilerin yaşam öyküleri sonraki kuşaklara aktarılmaktadır. Genel anlamda, Ermenistan toplumunda 1915 olaylarının soykırım olduğu konusunda görüşbirliği vardır ve soykırım konusunu tartışmak ya da sorgulamak gerek toplumda gerekse akademisyenler arasında söz konusu değildir. Ermeni tarihçiler ve akademisyenler soykırım konusunu sabit bir doğru olarak kabul etmekte, dolayısıyla soykırımı sorgulamaya başlamayı dine karşı saygısızlık gibi değerlendirmektedir. Kısacası Ermenistan’da soykırımın gerçekliğini

²⁸ Aybars Görgülü, “Turkey – Armenia Relations: A Vicious Circle” TESEV Dış Politika Analizi Serisileri-8, İstanbul. (Kasım 2008) s.11

sorgulayan herhangi bir kişi vatan haini değil akli dengesi bozuk/deli olarak kabul edilecektir.²⁹ Bu anlamda, soykırım trajedisinin izi, Ermenistan'daki değerler sisteminde halen önemli bir konuma sahip olup, Ermeni ulusal kimliğinin yapıtaşlarından birini oluşturmaktadır.

Gerginliklere ve sorunlara rağmen son iki yılda sivil toplum kuruluşlarının da çabasıyla iki toplum arasında bazı iletişim kanalları açılmıştır. Örneğin, Ermenistan ve Türkiye arasında öğrenci değişim programları ve üniversiteler arası işbirliği anlaşmaları bulunmaktadır. Müzik ve dans grupları iki ülke arasında pek çok ziyaret düzenlemektedir. Ayrıca, Türkiye'de Ermenistan'dan gelmiş olan pek çok göçmen işçi vardır. Son yıllarda, Türk- Ermeni İş Geliştirme Konseyi'nin de çabalarıyla Ermenistan'daki Ermeniler ve diaspora Ermenileri Türkiye'deki ibadet yerlerine geziler düzenlemiştir. Bütün bu çabalar üst düzey siyasetin ötesinde gelişmelerin yaşandığını göstermektedir. Ancak, ilerleme, özellikle sınırın kapalı olmasından ötürü yavaştır. Ermenilerin çoğu için Türkiye toplumu terra incognita/ keşfedilmemiş topraklardır ve coğrafi yakınlık da göz önünde bulundurulduğunda sınırların kapalı olmasının yarattığı bağlantı kopukluğu, önyargıların pekişmesine ve düşmanlık mirasının yaşamasına neden olmaktadır. Ermenistan'da Türkiye halen Osmanlı İmparatorluğu olarak algılanmakta ve birkaç kilometre ötedeki komşu topraklar daha ziyade tarih ders kitaplarındaki acı veren öyküleri hatırlatmaktadır.

Ermenistan hükümetinin normalleşmeye yönelik duruşuna bakıldığında ise, siyasi çevrelerde ve toplumda hâkim olan kanının yakınlaşmaya yönelik adım atma sırasının Türkiye'de olduğu görüşüdür. Türkiye'nin soykırımı tanımaması salt tarihe bağlanamayacak bir düşmanlık göstergesi olarak algılanmaktadır. Ancak, soykırım konusu ciddi oranda siyasileştirilmiş ve kısmen de Ermenistan-Azerbaycan-Türkiye arasındaki sorunların tutuklusu haline gelmiştir.³⁰ Türkiye ve Ermenistan arasındaki siyasi ilişkilerin genel olarak normale dönmesi (örn. sınırların açılması ve diplomatik ilişkilerin oluşması) durumun tamamını onarmaya ve iki tarafın da kabul edeceği çözümlerin geliştirilmesine katkıda bulunabilir.

B) TÜRKİYE'NİN DURUŞU

Türkiye ve Ermenistan arasında diplomatik bağların olmaması ikili ilişkilerin normalleşmesi sürecini ve tarafların birbirlerini algılama biçimlerini felce uğratmaktadır. Yeterli iletişim kanallarının olmayışı tarihi mirasın ağırlığı ile birleşerek iki toplumda da karşılıklı güvensizlik doğurmuştur ve iki tarafın resmi tarih anlatımlarındaki yabancılaştırıcı dil ile düşmanlığı beslemiştir. Bu iletişimsizlik ve tanışsızlık karşı tarafın acılarını anlama yeteneğini de törpülemektedir.

Türkiye halkının çoğu için 1915 olayları karşılıklı yapılan katliamları ifade eder ve o dönemdeki Osmanlı yetkililerinin Birinci Dünya Savaşı şartlarında güvenlik önlemi olarak Ermenileri sınır dışı ettiğine inanılır. Hatta bazı kesimler o dönemde Türkiye'nin doğusunda Osmanlı tebasına karşı Ermenilerin soykırım yaptığını savunmaktadır. İki tarafın toplumsal hafızası arasındaki bu büyük fark yakınlaşma çabalarını karmaşıktırılmaktadır. Buna bağlı olarak Ermeniler Türkiye halkını soykırım tarihi gerçeğini inkâr etmekle suçlamakta ve 'inkâr' kelimesini Türklere karşı değişik durumlarda en temel suçlama olarak ifade etmektedir. Bu suçlamalar karşısında Türkiye ise bir savunma duvarı inşa etmekte; düzenli ve sürekli olarak soykırım suçlamaları ile karşı karşıya kalmalarının nedenlerini tanımlamayı reddetmektedir. Bunun temel nedeni, Türkiye'deki resmi tarih tezinin 1915 olaylarını görmezden gelmesi ve o dönemde işlenen tüm suçlar için yalnızca Ermenileri sorumlu tutmasıdır.

Öte yandan, Türkiye'nin soykırımı yönelik resmi duruşunun son iki yılda değiştiğini eklemek gerekir. 1915 olaylarının trajedisini ve iki topluma verdiği hasarlar Türkiye tarafından zımni olarak tanınmaktadır. Resmi savunma, 1948 Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunu Önleme ve Cezalandırma Sözleşmesi 2. Maddesine göre soykırımın yalnız kişiler tarafından işlenen bir suç olduğuna ve Sözleşmenin değişmezliğini ve geriye yürümezliğini hesaba katmaksızın tarihi kanıtlar ışığında mahkemeler tarafından hükmedilebileceğine dayandırılmaktadır. Türkiye, bir tarihçiler komisyonunun gereken verileri toplayarak olayların doğasını tespit etmesi önerisine Ermenistan tarafından bir karşılık beklemektedir.

İki tarafın tam zıt görüşlere sahip olduğu bir durumda görüşbirliği doğurmanın son derece zor olduğu aşikârdır. Tarafların yakın gelecekte soykırım konusundaki duruşunu değiştirmesi imkânsız görünmektedir. Diğer yandan, Türkiye – Ermenistan ilişkilerinde gerçekten elzem olan, bu dolambaçlı konularda görüşbirliği arayışına girmek yerine iletişim kanalları oluşturarak ikili ilişkileri normalleştirmektir. Bu bağlamda, geçtiğimiz aylarda bir grup Türkiyeli akademisyen tarafından Ermenilere 1915 olayları için kişisel özürlerini sunmak için oluşturulan "Özür Diliyorum" kampanyası önemli bir adımdır.

29 Daha detaylı bilgi için lütfen bakınız: "Armenien und die Türkei: Geographisch verbunden – durch die Geschichte getrennt." Wenn Man die Armenienfrage diskutiert... Istanbul: Heinrich Böll Stiftung. (2006)

30 Ruben Safrastyan. "The Recognition of the Genocide in Armenia's Foreign Policy: Multi-Level Analysis". 21st Century Journal, Yerevan, no 1. s.3 (2005)

2008 yılının Aralık ayında Türkiye’den iki yüz entelektüel, Ermenilerden 1915 olaylarından ötürü özür dileyen internet üzerinden bir imza kampanyası başlattı. Kampanyanın kısa açıklaması şöyleydi:³¹

“1915’te Osmanlı Ermenileri’nin maruz kaldığı Büyük Felâket’e duyarsız kalınmasını, bunun inkâr edilmesini vicdanım kabul etmiyor. Bu adaletsizliği reddediyor, kendi payıma Ermeni kardeşlerimin duygu ve acılarını paylaşıyor, onlardan özür diliyorum.”

Kampanya uluslararası alanda yaygın tepki toplamış ve Türkiye içerisinde de sıcak tartışmalara neden olmuştur. Başbakan Erdoğan bu girişimi ortaya koyan entelektüelleri şiddetle eleştirmiştir. Cumhurbaşkanı Gül’ün tepkisi Erdoğan’a göre oldukça tarafsız olsa da, kampanyanın yaklaşma sürecini olumsuz etkileme ihtimali olduğunu belirtmiştir. Kampanyanın Türkiye’deki ifade özgürlüğünün bir kanıtı olduğunu vurgulamış ancak bunun kampanyayı doğrudan desteklemek anlamına gelmediğini eklemiştir.³² Bu açıklamalara paralel olarak, Türkiye’deki ana akım medya, kampanyayı ciddiye almamış ve zamanlamanın daha kötü olamayacağına dair görüşleri desteklemiştir.³³

Avustralya’da bir Ermeni akademisyen Türkiye’deki kampanyaya yanıt olarak bir özür kampanyası daha başlattıysa da, bu girişim, Türkiyeli entelektüellerin girişiminde olduğu gibi, Ermeni diasporası tarafından hoş karşılanmamıştır. Avrupa Ermeni Federasyonu hareketi, “*toplu cinayetler için popülist girişimlerle af dilenmez*”³⁴ açıklamasıyla hareketi popülist olarak tanımlamıştır. Öte yandan, özür kampanyası Ermenistan içerisinde hem olumlu hem de olumsuz tepkilere yol açmıştır. Bazı çevreler girişimi müspet bir ilk adım olarak değerlendirmiş, kimileri ise özürün Türkiye Cumhuriyeti devleti tarafından değil bireyler tarafından dilenmiş olmasını eleştirmiştir.³⁵ Tüm tepkilere rağmen kampanya, Türkiye’de bir tabu olan 1915 olaylarını Türkiye kamuoyunun dikkatine taşımayı başarmış ve böylelikle Türkiye – Ermenistan yaklaşma sürecine katkıda bulunmuştur.

Türkiye – Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi mutlaka uzun bir süreçte gerçekleşecektir. Diplomatik ilişkilerin oluşturulması ve kapalı sınırların açılması bu süreçte önemli adımlardır; ancak esas güçlük, iki tarafta tarihin şekillendirdiği kötü anılara yönelik hâkim algının değişmesinde ve normalleşmesinde yatmaktadır. Bu anlamda, sınırların açılması iki tarafta da güven ortamı oluşmasına katkıda bulunabilir. Köklü korkulardan ötürü, bugüne kadar Türkiye ve Ermenistan iki ülkeyi ayıran ortak sınırı korumaya çalışmışlardır. Türkiye, Ermenistan’ın toprak talepleri olmasından ve kendi toprak bütünlüğüne saygı duyulmamasından kuşkullanmış, Ermenistan da Türkiye’nin olası saldırılarından çekinmiştir. Dolayısıyla, sınırların açılması ve tanınması iki tarafta da güvenlik algısını güçlendirecektir. Sınırdan doğacak olası tehditlere karşı var olan hassasiyet, artan ticari ve insani temaslarla azalacak, yoğun sınır ötesi bağlar Türkiye – Ermenistan sınırının istikrarına ve iki ülkenin güvenliğine katkıda bulunacaktır.³⁶

31 Daha fazla bilgi için lütfen bakınız: <http://www.ozurdiliyoruz.com/>

32 Yavuz Baydar & Fuat Uğur, “Gül says apology campaign hurts Armenia reconciliation bid.” Today’s Zaman Gazetesi. (2 Ocak, 2009) (<http://www.todayszaman.com/tz-web/detaylar.do?load=detay&link=162971>)

33 Ertuğrul Özkök, “Oh o var, ben rahatladım” Hürriyet Gazetesi (15 Aralık, 2008) (<http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/10584438.asp?yazarid=10&gid=61>)

34 “A populist initiative”, Bianet Haber Sitesi (<http://bianet.org/english/print/112323>)

35 Harut Sassounian, “Turks’ Apology for Armenian Genocide: Good First Step, but not Good Enough.” The Huffington Post Websitesi. (18 Aralık, 2008) (http://www.huffingtonpost.com/harut-sassounian/turks-apology-for-armenia_b_151959.html)

36 Burcu Gültekin, “Prospects for Regional Cooperation on NATO’s South Eastern Border: Developing a Turkish-Russian Cooperation in South Caucasus”, Final Raporu – NATO Manfred Wörner Bursu 2004/2005. s. 67-68

III) Sonuç ve Öneriler

Bir önceki bölümde ortaya konulduğu gibi, Türkiye – Ermenistan ilişkilerinde yeni bir döneme girilmektedir. Özellikle Rusya ve Gürcistan arasındaki Beş Gün Savaşı sonrasında, bölgesel dinamikler de değişmektedir. Çatışma her ne kadar Rusya ve Gürcistan arasında yaşanmış olsa da, savaşın Kafkasya'nın geneline, Türkiye'ye, AB'ye, ABD'ye ve tüm diğer ilgili taraflara etkisi olmuştur. Bu anların belirleyici olduğunu savunmak abartılı olmaz. Geçen yazdan bu yana yaşananlar, bölgeyi ve tüm tarafları en az önümüzdeki yirmi yıl kadar etkileyecektir. Hasarlar çoktan verilmiş ve Beş Gün Savaşı'nın yaralarını telafi etmek için çok geç olmuş olsa da, şimdi tüm taraflar, ikili ilişkilerini ve bölgeye yönelik politikalarını yeniden gözden geçirmelidir.

2008'de atılan adımların en önemli sonuçlarından biri Ermenistan – Türkiye ilişkilerinin Dağlık Karabağ sorunu ile düğümlenen halinden kurtulmuş olmasıdır.

Eğer tüm taraflar yapıcı bir şekilde hareket ederler ise Kafkasya genelinde dünyanın kalıcı barışa tanıklık etmesi mucize olmaktan çıkacaktır. Ancak, bu barışın temini için bazı oyuncuların birtakım önkoşulları yerine getirmesi gerekmektedir.

Türkiye ve Ermenistan söz konusu olduğunda bu ortam ilerleme kaydetmek ve ikili ilişkileri normalleştirmek için kaçırılmaması gereken bir fırsat sunmaktadır.

SİYASET ÖNERİLERİ

TÜRKİYE VE ERMENİSTAN İÇİN:

- 1- Türkiye'nin Güney Kafkasya'da güçlü bir etkinliği bulunmaktadır. Yakın zamana dek Türkiye'nin bölgeye yönelik politikası yalnızca Azerbaycan ve Gürcistan'a yöneliktir; ancak Ankara Güney Kafkasya'daki varlığını arttırmayı hedeflediği şimdilerde Ermenistan'ı da, açık sınırlar ve iletişim kanalları ile diyalog sürecine dâhil etmek durumundadır.
- 2- Kapalı sınır ve Ermenistan ile diplomatik ilişkilerin yoksunluğu Türkiye'yi ABD ve AB'den gelen dış baskılara karşı savunmasız kılmaktadır. Bunun yanı sıra sınırların kapatılması siyasi açıdan bir başarı sağlamadığı gibi iki ülkeyi ekonomik açıdan da yaralamıştır.
- 3- Sınırların açılması güvenlik, istikrar ve açıklık sağlayacak, Türkiye'nin ve Ermenistan'ın Avrupa'ya entegrasyonunu teşvik edici yeni bir unsur olacaktır.
- 4- Ermenistan, Azerbaycan ve Rusya devlet başkanları tarafından imzalanan Moskova Deklarasyonu ve buna müteakip imzalanan AGİT Helsinki belgesi, uzlaşya yönelik önemli çabalardır. Dağlık Karabağ sorununun barışçıl olarak çözülmesi için bu girişimleri sürdürecektir adımlar atılmalıdır.
- 5- Uzun bir süre boyunca Türkiye – Ermenistan ilişkileri Dağlık Karabağ sorununda kaydedilen gelişmelere bağlı olmuştur. 2008 yılında Türkiye bu konudaki duruşunu yumuşatmış görünmesi olumlu bir gelişmedir. Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin üçüncü bir tarafı ilgilendiren önkoşullardan arındırılması son derece önemlidir.
- 6- Toplum düzeyinde ve devlet politikalarında Ermenistan – Türkiye iletişimini, bu ülkelerin diğer ülkelerle ilişkilerinden uzak tutmak gerekmektedir.
- 7- Türkiye ve Ermenistan tarihe yönelik duygusallıklarını en azından bir süre için normalleşme sürecine zarar vermemek adına bir kenara koymalıdır. Soykırım meselesi siyasi müzakerelerden ayrı tutulmalıdır.

- 8- Türkiye ve Ermenistan arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi hem ekonomik açıdan hem de toplum düzeyinde yararlı olacaktır.
- 9- Türkiye ile Orta Asya arasındaki enerji hatlarının Ermenistan üzerinden geçmesi ihtimali düşünülmelidir.
- 10- Sosyal ve kültürel düzlemde kaydedilen ilerlemenin devlet düzeyinde ilişkilerin iyileşmesi kadar önemli olduğu vurgulanmalıdır.
- 11- Uzmanlar arasında ve kamuoyunda ikili ilişkilerin çeşitli boyutları ve tarihte yaşananlar hakkında yapılan tartışmaların boyutunun Ermenistan ve Türkiye sivil toplumlarının da katılımıyla genişlemesi yakınlaşma sürecine yardımcı olacaktır.
- 12- Türkiye ve Ermenistan hükümetleri iletişimi, bilinç düzeyini arttırmaya ve ilişkileri normalleştirmeye yönelik sivil toplum girişimlerini desteklemelidir.

DİĞER ULUSLARARASI AKTÖRLER İÇİN:

- 13- Rusya, süreci engellememekte, hatta desteklemektedir. Rusya'nın Ermenistan ve Türkiye arasındaki süreci desteklemeye devam etmesi önemlidir.
- 14- Tarafların yapacağı tüm girişimler bölgedeki tüm aktörleri içermelidir.
- 15- AB, Kafkasya bölgesiyle daha yakından ilgilenmesini sağlayacak bu tarihi fırsatı kaçırmamalıdır.
- 16- AB, Türkiye'nin tam üyelik sürecinin devamının Türkiye – Ermenistan ilişkilerine olumlu katkısı olduğunun farkında olmalıdır.
- 17- Ermenistan, özellikle Avrupa Komşuluk Politikası (European Neighborhood Policy, ENP) ya da Doğu Ortaklığı (Eastern Partnership) gibi girişimler dâhilinde AB ile yakın ilişkiler içinde kalmalıdır.
- 18- ABD ve AB, Türkiye ve Ermenistan'ın yakınlaşmasını desteklemeye devam etmeli ve bölgeye yönelik politikalarını Ermenistan – Türkiye diyalog sürecine uygun, istikrarlı siyasi ortama hizmet edecek şekilde düzenlemelidir.

Kaynakça

- Akgün, Mensur. "Azerbaycan ipoteği kalkıyor mu?" *Referans Gazetesi*. (23 Temmuz, 2008)
- "Armenia has no preconditions to normalize ties with Turkey." *International Herald Tribune Gazetesi* (25 Haziran, 2007)
- "Armenien und die Türkei: Geographisch verbunden – durch die Geschichte getrennt." Wenn Man die Armenienfrage diskutiert... İstanbul: Heinrich Böll Vakfı. (2006)
- Aytülü, Gökçe. "İki dağ arasında iki farklı Ermenistan" *Referans Gazetesi*. (11 Kasım, 2008)
- Babacan, Ali. "Armenia in the Turkish Scheme: an Alternative Route to Georgia for Transportation of Azerbaijani Oil" (8 Eylül, 2008)
- Barabanov, Mikhail. "The August War between Russia and Georgia." Moscow Defense Brief, No. 3. (2008)
- Baydar, Yavuz. and Uğur, Fuat. "Gül says apology campaign hurts Armenia reconciliation bid." *Today's Zaman Gazetesi*. (2 Ocak, 2009)
- Cema, Hasan. "Gül and Sarkisyan: İyi bir başlangıç yaptık" *Milliyet Gazetesi*. (7 Eylül, 2008)
- Emerson, Michael. The Struggle for a Civilised Wider European Order. *CEPS Working Document No. 307*. (Ekim 2008.)
- Giragosian, Richard. "Georgian Planning Flaws Led to Campaign Failure." *Jane's Defense Weekly*. (15 Ağustos, 2008)
- Gultekin G., "Prospects for Regional Cooperation on NATO's South Eastern Border: Developing a Turkish-Russian Cooperation in South Caucasus", *Final Raporu- NATO Manfred Wornor Bursu 2004/2005*.
- Goshgarian, Rachel. "Breaking the Stalemate: Turkish-Armenian Relations in the 21st Century", *Turkish Policy Quarterly*, Vol. 4, No. 4, (Kış 2005).
- Görgülü, Aybars. "Turkey – Armenia Relations: A Vicious Circle" *TESEV Foreign Policy Analysis Series-8*, İstanbul. (Kasım 2008)
- Görgülü, Aybars. "Turkey-Armenia Relations: An Eternal Deadlock?" *Caucasus Neighborhood: Turkey and the South*, Alexander Iskandaryan (ed.), Yerevan: Caucasus Institute, s. 124 (Mart 2009)
- Grigoryan, Stepan. "Could Turkey abandon preconditions for relations with Armenia?" Radio Free Europe Websitesi (8 Eylül, 2008)
- "Inviting the Turkish President to Armenia was a correct step" Hayk Demoyan ile söyleşi, Ermenistan Ulusal Radyosu. (3 Eylül, 2008)
- Koru, Fehmi. "Tarihi maçı izlerken..." *Yeni Şafak Gazetesi*. (7 Eylül, 2008)
- Minasyan, Sergey. "Military and Political Outcomes of the Five-Day War". *21st Century Journal*, Erivan, no 1 (9). (2009)
- Özkök, Ertuğrul. "I feel at ease, he's in" *Hürriyet Gazetesi*. (15 Aralık, 2008)
- Peuch, Jean-Christophe. "Are Russia and Turkey trying to alter the Nagorno-Karabakh peace process format?" *Eurasia Insight Web sitesi*. (26 Eylül, 2008)
- Basın Konferansı Sarkozy/ Medvedev. Fransa'nın Birleşmiş Milletler New York Daimi Temsilciliği. (8 Eylül, 2008)
- "Russian-Turkish Rapprochement Always Made Trouble for Armenia" *Regnum Haber Ajansı*. (16 Aralık, 2008)
- Russia vs. Georgia: The Fallout, *International Crisis Group Europe Report n.195*. (22 Ağustos, 2008).
- Safrastyan, Ruben. "The Recognition of the Genocide in Armenia's Foreign Policy: Multi-Level Analysis". *21st Century Journal*, Erivan, no 1. p.3 (2005)

Sammut, Dennis,. "Turkey's new diplomatic confidence signifies changing role as a regional power" *Today's Zaman Gazetesi*. (15 Eylül, 2008)

Sassounian, Harut. "Turks' Apology for Armenian Genocide: Good First Step, but not Good Enough." *The Huffington Post Web sitesi*. (18 Aralık, 2008)

Schroder, Hans-Henning. (ed.) "The Caucasus Crisis. International Perceptions and Policy Implications for Germany and Europe" German Institute for International and Security Affairs (SWP), *Research Paper N9*, Berlin. (Kasım 2008)

Yazarlar Hakkında (Alfabetik sırayla)

AYBARS GÖRGÜLÜ

Aybars Görgülü 1981 yılında İstanbul'da doğdu. Orta ve lise öğrenimini İstanbul Saint Benoit Fransız lisesinde tamamladı. 2005 yılında Sabancı Üniversitesi Sosyal ve Siyasi Bilimler Bölümü'nden mezun olduktan sonra yüksek lisans öğrenimini Fransa'daki Clermont-Ferrand I Üniversitesi Diploması ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yaptı. Aralık 2006'da proje sorumlusu olarak TESEV'in Dış Politika programına katıldı. Aynı zamanda Siyaset Bilimi alanında doktora öğrenimine devam ettiği Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nde öğretim asistanı olarak çalışmaktadır.

SABIHA SENYÜCEL GÜNDOĞAR

Sabiha Senyücel Gündoğar lisans derecesini İstanbul Bilgi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünden, yüksek lisans derecesini de aynı üniversitenin Avrupa Çalışmaları bölümünden almıştır. İkinci yüksek lisans derecesini Hollanda'daki Leiden Üniversitesi'nden Avrupa Kamu Yönetimi bölümünden almıştır. TESEV'e 2002 yılında Avrupa Birliği İzleme Projesi'nde proje asistanı olarak katılmıştır. Şu an İstanbul Bilgi Üniversitesi Siyaset Bilimi bölümünde doktora öğrencisi ve TESEV'in Dış Politika Programında program yöneticisidir.

ALEXANDER ISKANDARYAN

Alexander Iskandaryan, Ocak 2005'ten beri Caucasus Institute (CI) Direktörü olarak görev yapmaktadır. Direktör olmadan önce aynı kurumda CI Araştırma Ünitesinin başında bulunuyordu. Güncel Çalışmalar ve Alan Çalışmaları dersleri vermektedir. CI'nin kurucularından biri olan Alexander Iskandaryan enstitünün kurulduğu Nisan 2002'de Moskova'dan Erivan'a yerleşmiştir. Moskova'dayken 1992 yılından itibaren Center for Caucasus Studies'i yönetiyordu. Çeşitli ülkelerde yayımlanmış onlarca akademik yayını olan Iskandaryan Batı, Rus ve Ermeni basınına düzenli olarak söyleşiler vermektedir.

SERGEY MINASYAN

Sergey Minasyan Mart 2006 tarihinden bu yana CI Siyasi Çalışmalar Bölümünü yönetmektedir. Tarih doktorası bulunan bir siyaset bilimcidir. Güney Kafkasya'da bölgesel güvenlik ve sorunlara ilişkin pek çok makalesi bulunmaktadır. 1998 yılında Sergey, Erivan Devlet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden yüksek lisans derecesini almıştır. 2002 yılında Ermenistan'ın Askeri Tarihi üzerine Ermenistan Ulusal Bilimler Akademisi, Tarih Enstitüsü'nde yazdığı tezini savunmuştur. 2002 yılından beri uluslararası ilişkiler kuramı ve bölgesel güvenlik konularında Ermenistan'daki çeşitli enstitüler ve üniversitelerde dersler vermiştir. 2003-2006 yılları arasında Güney Kafkasya Güvenlik ve Entegrasyon Çalışmaları Bilimsel Araştırmalar Merkezi'nin başında bulunmuştur. Pek çok Ermeni ve uluslararası araştırma kurumu ile bağlantıları vardır.

TESEV

Bankalar Cad. Minerva Han No: 2 Kat: 3
Karaköy 34420, İstanbul
Tel: +90 212 292 89 03 PBX
Fax: +90 212 292 90 46
info@tesev.org.tr
www.tesev.org.tr